

Reflectie op de bijdrage van het programma Maatschappelijk Geaccepteerde Veehouderij aan systeeminnovatie in de veehouderij.

Auteur: Sierk F. Spoelstra

Rapportnummer: ASG/05/100538

Colofon

Lelystad, maart 2005

Voorpagina: Foto gebruikt bij workshop project Veerkrachtig pluimvee bij “positive action” methodiek om ambities te identificeren.

Foto: ir. Yvonne van Hierden (ASG)

Auteur rapport: dr. Sierk F. Spoelstra

Programmaleider Maatschappelijk Verantwoorde Veehouderij 414.1 (ASG)

Deze reflectie werd geschreven als integraal onderdeel van de programmarapportage van p414.1 (Maatschappelijk geaccepteerde veehouderij) over 2004. Om discussie over de aard van het onderzoek in transitieprogramma's te bevorderen is besloten deze reflectie als afzonderlijk rapport beschikbaar te maken. Dit rapport is beschikbaar via de website van het programma (www.verantwoordeveehouderij.nl). De papieren versie is beperkt beschikbaar.

Inhoudsopgave:

	Pag.
1. Transitie. Wat is dat? Woordgebruik en wetenschappelijke noties.	3
2. Wat bedoelen we met transitie?	3
3. Achtergronden.	3
4. Opdracht programma Maatschappelijk geaccepteerde veehouderij.	4
5. Systeeminnovatie.	5
6. Programma Maatschappelijk geaccepteerde veehouderij: beleidsondersteuning.	7
7. De projecten van p414.1.	8
8. Zijn de projecten gericht op systeeminnovatie?	8
9. Tot slot	12
10. Referenties	13

Reflectie op de bijdrage van het programma Maatschappelijk Geaccepteerde Veehouderij (p414.1) aan systeeminnovatie in de veehouderij.

1. Transitie. Wat is dat? Woordgebruik en wetenschappelijke noties.

Het woord “transitie” is in korte tijd een gevleugeld woord geworden. In vele sectoren in Nederland is transitie een belangrijk aandachtspunt (NMP, BSIK enz....). In de landbouw kan men het rapport van de commissie Wijffels als start van het transitiebeleid bij LNV zien. Sindsdien formuleert LNV regelmatig beleid dat gericht is op of past in transitie naar een duurzame landbouw. De Nederlandse overheid en Nederlandse landbouw staan hierin niet alleen; ook in ons omringende landen is transitie van de landbouw een belangrijk onderwerp is (Goddijn en Backus, 2004), alleen liggen de zwaartepunten daar vaak anders en heet het anders. Zo spreekt men bijvoorbeeld in Duitsland van *Die Agrar Wende*.

2. Wat bedoelen we met transitie?

Volgens “De dikke van Van Dale” betekent transitie “overgang”. In dit geval kennelijk de overgang van de huidige naar een duurzame landbouw. Allerlei activiteiten die daaraan bijdragen kan men dus van het “predikaat” transitie voorzien. In de dagelijkse praktijk gebeurt dat ook. Door de verschillende spelers worden geheel verschillende doelen en activiteiten verbonden met het woord transitie. Zo lijkt DL-LNV vooral aan te sturen op een landbouw die gericht is op voedselproductie en die voldoet aan een aantal beleidsdoelen. LTO, dierenbescherming, natuur- en milieuorganisaties en anderen hebben zo hun eigen wensbeelden, die uiteraard samenhangen met hun missie. Ook onderzoekers zien vaak kans om hun aandachtsveld te verbinden met transitie, waarbij het niet zelden gaat om het bekende “verhangen van bordjes”. Er zijn ook wetenschappelijke disciplines, die zich bezig houden met transitie, transitimanagement en het nauw verwante systeeminnovatie. Hierbij gaat het om de vorming van theorie, die ingaat op hoe complexe veranderingsprocessen, die bij voorkeur passen in een duurzame ontwikkeling, verlopen en mogelijkwerwijze gestuurd kunnen worden.

3. Achtergronden

In de filosofie en vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines zijn gedachtegoed en theorie opgebouwd die relevant zijn voor onderzoek dat wil bijdragen aan duurzame ontwikkeling. Vooral sociologische en politicologische inzichten over de veranderde positie van wetenschap en technologie in de samenleving zijn hier van belang. Wetenschap en technologische ontwikkeling zijn vooral gericht (geweest ?) op het bewerkstelligen van een eendimensionale vooruitgang binnen een discipline of maatschappelijke activiteit (bijvoorbeeld verhoging van efficiency van dierlijke productie). Deze “aanpak” - vaak “modernisering” of “enkelvoudige modernisering” genoemd- wordt geconfronteerd met zijn eigen grenzen, in de vorm van crises en risico's .Grote voorbeelden hiervan zijn het “gat in de ozonlaag” en klimaatverandering als gevolg van menselijke activiteit. Voorbeelden in de veehouderij zijn BSE, (gebrek aan) dierenwelzijn en de effecten van het mineralenoverschot in de veehouderij. Zo houdt men de wetenschap verantwoordelijk voor de onbedoelde neveneffecten (“de risico's”) van toepassing van technologie en is er een vertrouwensbreuk tussen maatschappij en wetenschap ontstaan. Om bij te kunnen dragen aan duurzame ontwikkeling is volgens Giddons en Beck (bijv. Beck et al. 1994) een continue *reflexie* op eigen

vooronderstellingen noodzakelijk en ook op het includeren van de mogelijke negatieve bijeffecten en verdelingsvraagstukken die daarbij horen. Dat vereist een ander soort overheid, een andere soort industrie, én een ander soort wetenschap, dat vereist een transitie.

Kortom: in plaats van een discipline georiënteerde kennisontwikkeling is een probleemgerichte kennisontwikkeling gewenst, die inherent rekening houdt met risico's

Die andere vorm van kennisontwikkeling of wetenschap kent verschillende aanduidingen zoals Mode 2 Science (Gibbons, 1999) en probleem gericht onderzoek. Het hoofdkenmerk van deze vormen is dat kennisontwikkeling niet in een “disciplinair” instituut of laboratorium plaatsvindt, maar midden in de maatschappij door wisselwerking met betrokkenen en betroffenen. Meer methodische benamingen zoals transdisciplinair onderzoek, *social learning* en *action research* geven dit ook aan. Een ander belangrijk verschil ligt in de waarheidsclaims van de resultaten. Waar disciplinair onderzoek op zoek is naar de universele waarheid, is probleemgericht onderzoek uit op gemeenschappelijke inzichten en acceptatie en construeert als het ware een lokale waarheid in een specifieke omgeving (bijvoorbeeld een specifieke sector of een bepaalde regio). Dit sluit aan bij een visie op kennis en onderzoek die wordt aangeduid met “constructivisme”. Hiermee streeft men dan tevens een ander belangrijk doel na nl. dat de kennis maatschappelijk verankerd is (“sociaal robuuste kennis”; vgl. Gibbons 1999, Grin, 2003), waardoor risico's op ongewenste neveneffecten worden verkleind. Een gevolg van deze ontwikkeling (c.q. manier van kijken) is dat allerlei bijna vanzelfsprekendheden over onderzoek niet meer opgaan. Het onderzoek is dan niet meer de partij die als (universele) expert zegt wat goed is voor de maatschappij. Lineaire expressievormen, waarbij door onderzoek verkregen kennis als het ware wordt doorgegeven aan de doelgroep (via rapporten, demonstraties, voorlichting, regelgeving, enz.) blijken dan niet meer effectief bij te dragen aan duurzame ontwikkeling (vgl. Tabel 1)

Tabel 1 Mode 1 versus Mode 2 Science (Rotmans 2003)

Mode I wetenschap	Mode II wetenschap
Disciplinair	Transdisciplinair
Academische context	Op toepassing gericht
Homogeen	Heterogeen
Hiërarchisch en stabiel	Heterarchisch en variabel
Kwaliteitscontrole academisch	Kwaliteitscontrole naar bredere set criteria
Verantwoording aan wetenschap	Verantwoording ook aan samenleving

4. Opdracht programma Maatschappelijk geaccepteerde veehouderij

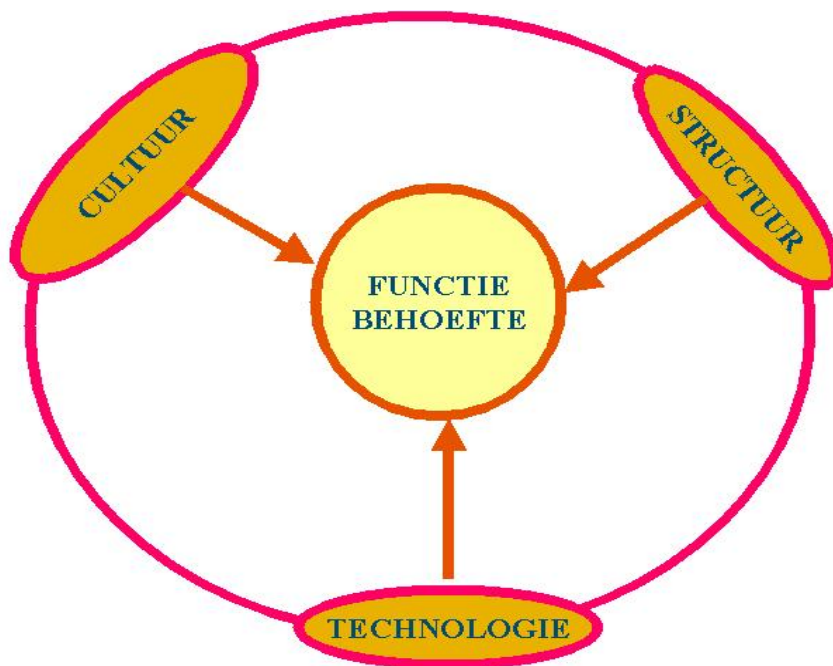
Als de opdracht aan het onderzoek is, zoals in p414, om de dynamiek naar een duurzame ontwikkeling te bevorderen, dan zijn de bovengenoemde noties een belangrijke basis. De landbouw en daarbinnen vooral de veehouderij kampen met complexe problemen, die we kunnen zien als bijproducten van modernisering en die niet passen in duurzame ontwikkeling.

De opdracht aan het programma 414 kan dan worden begrepen als het bijdragen aan de genoemde complexe veranderingsprocessen. Veranderingsprocessen die, door de grote verscheidenheid aan belangen en actoren, verder gekenmerkt worden door beperkte stuurbaarheid en controle op het resultaat. De (traditioneel) meest gebruikelijke aanpak van het onderzoek is om het probleem te analyseren en een rapport te schrijven met een advies. De acties om oplossingen te realiseren worden dan helemaal overgelaten aan derden. In de projecten van 414.1 wordt een wezenlijk andere aanpak beoogd. In de projecten worden processen gestart, waarbij verschillende spelers met hun belangen met elkaar in contact worden gebracht. Dit met als doel het “gangbare” ter discussie te stellen en te zoeken naar alternatieven, waardoor het gangbare wordt doorbroken (vgl. Loeber, 2003), ten faveure van een duurzamere vorm. Dit doorbreken van het gangbare ligt op vele terreinen en kan in principe betrekking hebben op organisaties, werkwijzen (incl. technologie), heersende cultuur, persoonlijke denkwijzen en opvattingen. Uiteindelijk gaat het steeds om duurzamere vormen te vinden en tot stand te laten komen (vgl. reflexieve modernisering; bijv. Grin et al. 2003). De uiteindelijk beoogde complexe veranderingen worden wel aangeduid als systeeminnovaties.

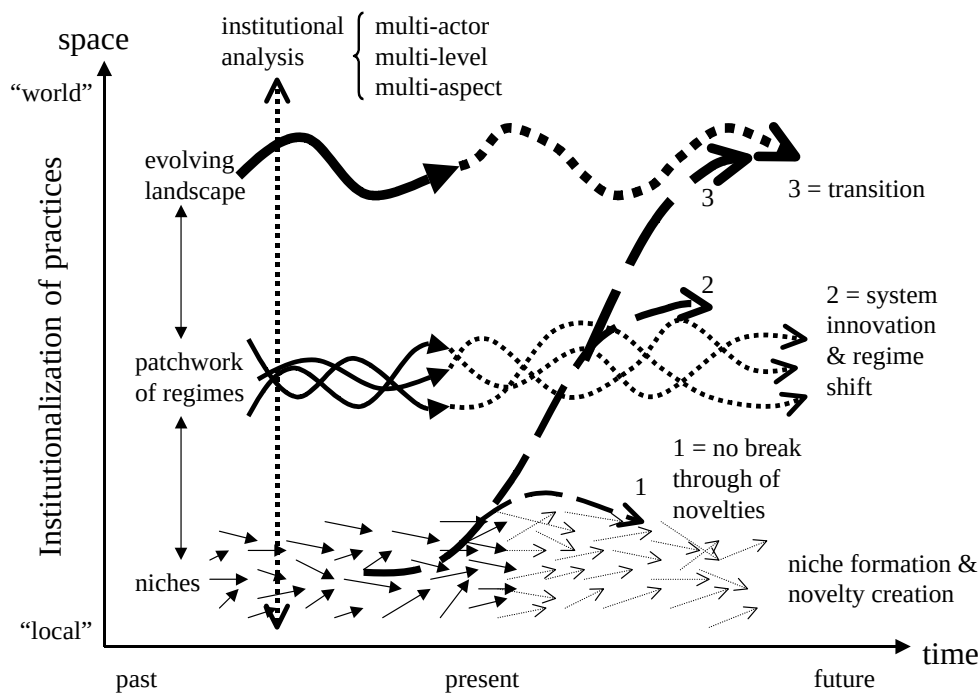
5. Systeeminnovatie

In de wetenschappelijke literatuur vinden we veel omschrijvingen en pogingen tot definities. Daaruit mag worden afgeleid dat systeeminnovatie een moeilijk te definiëren begrip is en dat er geen wetenschappelijke consensus is. In het programma 414.1 (evenals in de voorloper 348 en de lopende plantaardige transitieprogramma's) worden een beperkt aantal theorieën over systeeminnovatie als inspiratiebron (niet als methode of blauwdruk) gebruikt voor het vormgeven van projecten. De kern van deze theorieën, geïllustreerd in Figuren 1 en 2, kunnen het begrip systeeminnovatie verder verduidelijken.

Zo kun je zeggen dat Duurzame Technologische Ontwikkeling (DTO; Weaver, 2000) aangeeft wat verandert bij vernieuwing (systeeminnovatie). DTO stelt dat niet alleen de technologie, maar in samenhang ook de cultuur (onze waarden en normen) en de structuur (routines, organisaties, wet en regelgeving etc.) veranderen.

Figuur 1. Duurzame Technologische Ontwikkeling geeft een metafoor voor systeeminnovatie: een samenhangende verandering van cultuur, structuur en technologie met betrekking tot de vervulling van een basisbehoefte van de mens (naar DTO-KOV).

Figuur 2: Een schema voor het bestuderen en managen van technisch-institutioneel ontwerpen (Roep et al., 2003).

Strategisch Niche Management (Hoogma et al. 2002; Roep et al., 2003) richt zich meer op hoe deze veranderingen (de systeeminnovatie) in de tijd plaatsvinden. Volgens SNM beginnen vernieuwingen als een klein initiatief (niche, novelty). Bij verdere ontwikkeling ondervindt het initiatief veel weerstand en belemmeringen van de “gangbare praktijk” en slechts een beperkt aantal initiatieven zullen doorgroeien tot een nieuw systeem (socio-technisch regime, systeeminnovatie). Hierom is het ook belangrijk om meerdere initiatieven te ondersteunen, door bijvoorbeeld Slimme Experimenten of specifieke beleidsinstrumenten waardoor een beschermde niche ontstaat. SNM spreekt hier wel over een “portfolio van beloften”. Strategisch Niche Management benadert systeeminnovatie dus deels als een evolutionair proces.

Ook Transitie management (Rotmans, 2003) benadrukt de complexiteit van het veranderingsproces door spreken van multi-fase, multi-level, multi-domein, multi-actor processen, waarbij de verschillende processen ook nog gelijktijdig plaatsvinden.

Alle theorieën benadrukken dat het bij systeeminnovatie en transitie gaat om processen, die tenminste een generatie in beslag nemen. Dit hoeft geen verwondering te wekken, immers de opbouw na de Tweede Wereldoorlog van een efficiënte en exportgericht landbouw (“het moderniseringsproject van de landbouw”) heeft ook minstens een generatie gekost.

De rol van de onderzoeker in systeeminnovatie is dus nogal anders dan we gewend zijn. De nadruk ligt niet meer op analyse, theorievorming en techniekontwikkeling. Het onderzoek wordt uitgedaagd om actiegericht te zijn, om partijen bij elkaar te brengen en met actoren op zoek te gaan om invulling te geven aan andere waarden en normen, anders te organiseren, anders te handelen enz. Simpel gezegd: “Het creëren van nieuwe duurzamere combinaties van mensen en ideeën.” De meer tastbare producten van het programma zijn enerzijds zaken die sterk in toekomstgericht zijn, zoals visies (toekomstbeelden, nieuwe perspectieven,

concepten, interactieve ontwerpen, e.d.), anderzijds gaat het om het zichtbaar maken van voorbeelden die gericht zijn op de visies. Dergelijke voorbeelden (*novelties*, niches, korte termijn projecten, *bottom up* initiatieven enz.) kunnen door een project worden gecreëerd, worden ontlokt, maar het kan ook gaan om het opsporen van bestaande passende initiatieven.

Echter hoe belangrijk deze producten op zich ook mogen zijn, ze zijn in de eerste plaats functioneel bedoeld. De functionaliteit heeft dan betrekking op zaken als:

- het betrekken van verschillende stakeholders
- het betrekken en ter discussie stellen van belangen en zienswijzen van stakeholders
- het bepalen van een gemeenschappelijke richting voor vernieuwing
- het leren van *bottom up* initiatieven
- het vorm geven van lerende netwerken
- het vergroten van de bestaande variatie

Samengevat ligt de functionaliteit van visies en voorbeelden in het leren en handelen van de betrokkenen en hun omgeving voor een duurzamere veehouderij.

De meeste projecten in het kernprogramma van p414.1 worden tegen deze achtergrond vorm gegeven. Dit is op zich al een systeeminnovatie van het onderzoek zelf, omdat de huidige onderzoekers opgeleid zijn in disciplinair onderzoek en in instituten werken die vorm gekregen hebben in de traditie van disciplinair onderzoek. Overigens geldt dit *mutatis mutandis* ook voor andere domeinen, zoals bedrijfsleven, overheden, maatschappelijke organisaties en vertegenwoordigende en koepelorganisaties ("multi-domeinproces").

6. Programma Maatschappelijk geaccepteerde veehouderij: beleidsondersteuning

Omdat P414.1 een beleidsondersteunend programma is, mogen we veronderstellen dat de beleidsdoelstellingen van LNV de richting geven aan het onderzoek. Dit betreft dus beleidsdoelen van LNV voor zover ze betrekking hebben op een door LNV gewenste transitie van de Veehouderij. Wat zijn die doelen? Het rapport van de Commissie Wijffels (2001) kunnen we als startpunt nemen voor formulering van het transitiebeleid van LNV. Sindsdien heeft LNV voortdurend aandacht gehad voor verdere vormgeving van haar transitiebeleid. Een aantal markante acties op dit gebied waren de instelling van het transitie team, aandacht voor transitie in de beleidsnota Vitaal en Samen (LNV 2003) en een debat over de toekomst van de intensieve veehouderij (Van Marrewijk, 2003; LNV 2003 c, LNV 2005). In Tabel 2. staan de belangrijkste doelen vermeld.

Tabel 2. Beleidsdoelen LNV voor transitieveehouderij.

Doel	Bron
De drie lagen: a. Ruimte voor ondernemerschap binnen eigen boerenethiek en maatschappelijke randvoorwaarden b. Compensatie voor boeren in gebieden met natuurlijke handicaps c. Beloning voor specifieke diensten	LNV, 2003a
25% minder administratieve lasten	LNV, 2003a Den Hartog et al., 2003
Meerwaarde in de keten: Brede kwaliteitsverbetering en focus op marktgerichte strategie onder regie van verwerkende industrie (voor de intensieve veehouderij)	LNV, 2003b
Level playing field in de EU	LNV, 2003a
Andere vormen van sturing. Governance: "van zorgen voor naar zorgen dat maatschappelijke partijen zelf verantwoordelijkheid kunnen nemen voor inrichting van hun leven en leefomgeving"	LNV, 2003a

Bij de start van dit programma (kaderbrief DLO 2002) heeft LNV een aantal randvoorwaarden geformuleerd. Deze hebben vooral tot doel om een bepaalde focus aan te brengen en afbakening met andere programma's mogelijk te maken. De randvoorwaarden van het programma zijn vrij eenvoudig: bijdragen aan transitie naar een duurzame veehouderij, de primaire doelgroep is de veehouder en geen biologische veehouderij. De gestelde randvoorwaarden zijn geformuleerd bij de start van het programmageden voor de gehele looptijd van het programma, tenzij men tussentijds (bijv. in kaderbrief) besluit tot verandering.

7. De projecten van p414.1

Hoe passen de verschillende projecten in p414.1 in de geschetste achtergrond en aanpak?

Ten eerste zijn er een fors aantal projecten, dat door de ontstaansgeschiedenis van het project afwijkt (in werkplan 2004: Satelliet Diervoeding, Satelliet Arbo, Risico's hoge productie van melkvee en een aantal kleinere projecten). Deze projecten passen dus niet in de geschetste achtergrond en aanpak en worden hier verder buiten beschouwing gelaten.

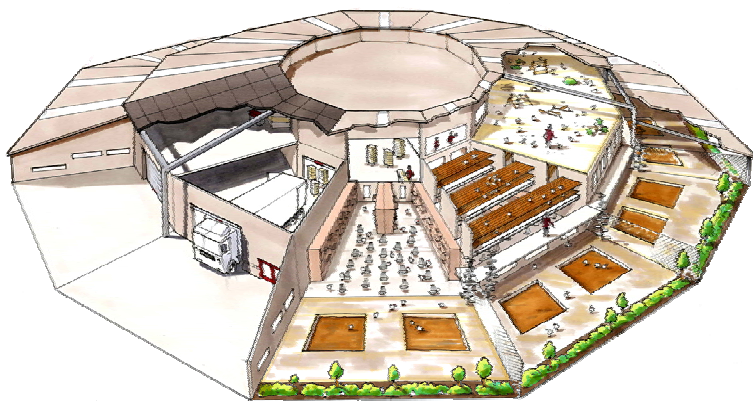
Een uitzondering is ook het project *Monitoring Transitie*, dat gericht is op indicatoren voor en beschrijving of een "stadsgerichte" veehouderij (denk aan recreatie, educatie, zorg met behulp van dieren) door autonome ontwikkeling tot stand komt. Dit is een voorbeeld van een proces dat mogelijk achteraf wordt herkend als de transitie, maar nu beperkt aandacht krijgt.

8. Zijn de projecten gericht op systeeminnovatie?

Systeeminnovatie is dus een complex, langdurig proces dat je beperkt kunt plannen. Een project in p414 kan dus nooit een complete systeeminnovatie uitlokken, maar moet zich beperken tot een tijdelijke strategische of misschien wel opportunistische deelbijdrage. Voor p414 ligt een focus op de primaire veehouder (randvoorwaarde van programma) en daarmee is de eerste insteek de ondernemer, zijn bedrijf of de houderij. Dit is de reden dat zaken als institutionele vernieuwing (incl. keten), logistiek, ruimte gebruik of technologie geen eerste insteek vormen. Zowel in de theorie als in de praktijk blijkt een aantal van deze zaken toch een belangrijke rol te spelen in de projecten. Grondige vernieuwingen in de veehouderij zijn immers niet mogelijk als de omgeving niet mee verandert. In de het leren over, en het opschalen van vernieuwingen op bedrijfsniveau, zijn de projecten in P414 genoodzaakt ook te werken aan de ruimtelijke en institutionele context. Daarmee dragen ze ook bij aan veranderingsprocessen op groter schaalniveau, die passen in de transitiedoelstelling van LNV.

De projectcluster Interactief maatschappelijk ontwerpen kent de (deel)projecten Houden van hennen, Welzijn en Veerkrachtige pluimveevleesproductie. De rode draad in deze projecten is dat met de omgeving een proces gestart is om tot een beeld van een gewenste toekomst te komen. In de uitwerking wordt vervolgens gezamenlijk actief nagegaan hoe dit gerealiseerd en verbonden kan worden met de huidige realiteit. Het gaat hierbij dan uiteraard niet om een algemeen overkoepelend en omvattend toekomstbeeld, maar over een relatief klein onderdeel. Binnen de projecten Houden van Hennen en Welzijn is gekozen voor een ontwerpende benadering, die zich primair op het niveau van de houderij (dier, dierhuisvesting en diermanagement) afspeelt. Voor Veerkrachtige Pluimveevleesproductie is dit nog niet duidelijk. De in dit project betrokken veehouders hebben aangegeven, dat zij op zoek willen naar een toekomstperspectief voor hun sectoren. Waar het "wenkend perspectief" komt te liggen moet begin 2005 duidelijk worden. Door betrokkenheid van een brede groep van belanghebbenden in het beeldvormende proces worden de verschillende belangen in het ontwerpproces betrokken en mag verwacht worden dat dit leidt tot een bredere acceptatie voor het ontworpen beeld. Dat dit processen zijn vol valkuilen, voetklemmen en angels, moge duidelijk zijn. Leeuwis (2003) spreekt in dit verband over "Luchtkastelen en Strijdttonelen".

Met een beeld (mogelijke synoniemen: concept, visie, ontwerp, inspiratiebron, wenkend perspectief, attractant, enz.) is het proces niet afgerond. Het is mogelijk dat een beeld een aantal voorheen onverenigbare belangen samenbrengt, maar het hangt nog in de lucht. Het is niet concreet. Het is geen ontwerp in de zin van een blauwdruk op basis van expertkennis. Het wil een inspiratiebron zijn om *bottom up* initiatieven te ontlokken en richting te geven.

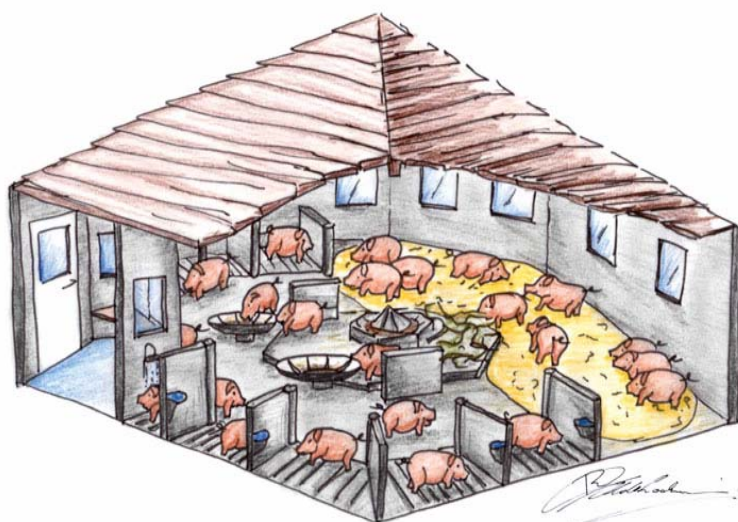
Figuur 3. Artists impression van een leghennenhouderij gebaseerd op interactieve ontwerpen (project: Houden van Hennen)

In het **project Houden van hennen** zijn door onderzoekers zeer veel verschillende partijen (van schoolkinderen tot boer, van burgers tot dierenarts, enz.) betrokken in het ontwerp proces en is gestreefd naar het incorporeren van hun belangen, waarden en normen. Op systematische wijze zijn deze vertaald naar een programma van eisen voor een leghennenhouderij, die naar verwachting kan rekenen op een maatschappelijke acceptatie. Dit programma van eisen is technisch gezien het centrale product van het project. Om de resultaten breed te communiceren zijn op basis het programma van eisen “artists impressions” van twee houderijontwerpen gemaakt: het Rondeel en de Plantage. De verwachting is niet dat langzamerhand vanzelf vele leghennenhouders op een van de concepten overstapt. De doelstelling is wel om enkele ondernemers te vinden die van het onderliggende programma van eisen gebruik willen maken om hun bedrijf te vernieuwen en gezamenlijk met onderzoekers tot verdere introductie en opschaling te komen. Het mee veranderen van de omgeving op het vlak van institutionele en culturele aspecten is daarbij van cruciaal belang. Met die omgeving bedoelt men niet alleen de collega-pluimveehouders, maar ook het regionaal en nationaal beleid (bijv. m.b.t. ruimtelijke ordening), de rol van maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen. Met drie ondernemers en gemeenten wordt nu gesproken over een vervolgtraject. De idee en planvorming met één ondernemer is inmiddels (febr. 2005) in een vergevorderd stadium.

Figuur 3. Logo project Welzijn

De startpositie van het **project Welzijn** was wezenlijk anders. In eerdere projecten (o.m. in p348) waren al meer of soms minder interactief vormen van houderijontwerpen gemaakt. Inspiratiebronnen voor veranderingsprocessen waren voorhanden. Voorbeelden zijn Comfort Class, Hercules, Familiestal. Ten dele waren ook reeds ondernemers geïnteresseerd in deze concepten. De ambitie bij de aanvang van het project was dus het bottom up versterken van de ontwikkelingen in de richting van o.m. de inspiratiebronnen. Het Comfort Class initiatief van LTO en Dierenbescherming heeft financiële ondersteuning om tot bouw van een *Proof of principle stal* over te gaan en kent een netwerk van gemotiveerde veehouders.

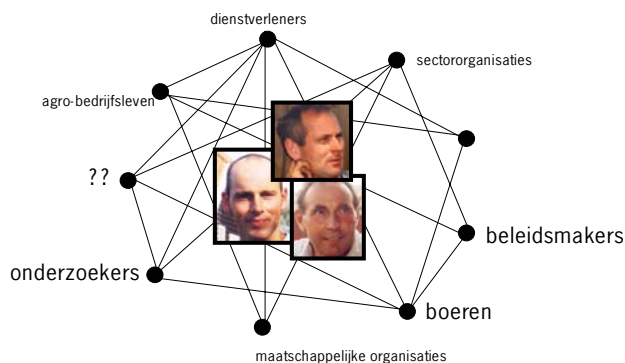
Figuur 4. Artists impression van Comfort Class Houderij (project W€lzwijn)

Weer een geheel andere start kende het project **Veerkrachtige pluimveevleesproductie**. De sectoren vleeskuikens, vleeseenden en kalkoenen zijn nogal uniform van opzet en staan financieel en maatschappelijk onder forse druk. Trekkers vanuit de sector hebben ervoor gekozen dat de eerste doelstelling moet zijn het zoeken van een lange termijn perspectief voor de sectoren. Verschillende veehouders trekken deelprojecten, elk specifiek gericht op verkenning van een bepaald perspectief. Verwacht wordt dat dit in de vervolg fase kan leiden tot een gedeeld gewenst toekomstbeeld voor de sectoren en mogelijk een actieplan voor de korte termijn. Waar het accent komt te liggen in dit actieplan valt nu nog niet te zeggen. Denkbare mogelijkheden zijn houderijconcepten, nieuwe ketenconcepten of nieuwe organisatievormen.

Slim experimenteren in de melkveehouderij en Koe en ondernemer in balans kiezen voor een *bottom up* benadering. Nieuwe extreme vormen van bedrijfsvoering die een belofte inhouden voor duurzame ontwikkeling ("novelties") en door boeren reeds worden toegepast zijn beschreven in de Atlas van innoverende melkveehouders. Een aantal van deze novelties vormt het vertrekpunt voor leertrajecten waaraan melkveehouders, onderzoekers, beleidsmakers en andere betrokkenen deelnemen. De basisgedachte is dat opschaling en bredere toepassing van novelties belemmeringen ondervinden. Het project wil samen met boeren en hun omgeving deze belemmeringen opsporen en waar mogelijk wegnemen. Het project biedt dus een lerende en beschermende omgeving waarin de kiem (novelty) zich kan ontwikkelen. Deze benadering kan als Strategisch Niche Management (Hoogma et al. 2002) worden omschreven. De gekozen vernieuwing betreffen:

1. Verwaarden van melkkwaliteit die op basis van een zo natuurlijk mogelijke bedrijfsvoering wordt verkregen
2. Het op uiteenlopende manieren bereiken van lage kosten in de bedrijfsvoering
3. Alternatieve financieringsvormen van grond: burgers financieren landbouwgrond via landfonds

Koe en ondernemer in balans start met een internationaal netwerk van melkveehouders die hun bedrijf sterk willen vergroten en voldoen aan maatschappelijke randvoorwaarden. Dit leertraject is wordt vooral vanuit het ondernemerschap van de betrokken boeren begeleid.

Figuur 5. Gezamenlijk leertraject rond innoverende (melk)veehouders (o.a. projecten Slim experimenteren in de melkveehouderij en Koe en ondernemer in balans)

Het **project Monitoren Diergezondheid** kende haar startpositie in voorgenomen beleid van LNV om sneller over informatie te kunnen beschikken en sneller te kunnen reageren op gezondheids- problemen van productiedieren. Zowel de overheid als diverse sectorpartijen dachten dat zo'n beter inzicht goed te realiseren zou zijn door het digitaal koppelen van gegevens. Echter, meerdere pogingen hiertoe in het verleden liepen spaak; niet op technische problemen, maar op sociale, juridische en economische kwesties, zoals eigenaarschap van gegevens, kostentoerekening, onduidelijkheden over publieke en private verantwoordelijkheden.

Door de methode van Interactieve Technology Assessment (ITA, Grin et al. 1997) werkt dit project aan het wegnemen van met name deze institutionele barrières, door een interactief proces van formuleren, herdefiniëren en aanscherpen van een gezamenlijk ontwerp voor zo'n monitoringsysteem. Door uit te gaan van de achterliggende behoeften van de diverse betrokkenen, in plaats van de 'belangen' zoals die in de huidige setting worden geformuleerd, probeert men bestaande tegenstellingen te overwinnen. ITA is bij uitstek een methode die past bij reflexieve modernisering, omdat de deelnemers geconfronteerd worden met hun eigen aannames, patronen en denkbeelden – o.m. over andere partijen. Dat inzicht kan leiden tot bijstelling daarvan, zoals bijv. bij het ministerie van LNV. Dit ministerie stelde haar eigen doelstellingen voor monitoring bij in confrontatie met private deelnemers en analyse vanuit WUR. Dat creëerde ruimte om de verantwoordelijkheden in het ontwerp tussen privaat en publiek op een voor meer partijen acceptabele manier te verdelen.

Tabel 3. Overzicht van projecten in p414.1

Project	Aanpak	Visie	Bottom up voorbeelden	LNV-beleidsdoelen
Houden van hennen	interactieve ontwerpen	Rondeel Plantage	beoogd resultaat fase 2	houderij; governance; ondernemerschap
Welzijn	netwerken en Strategic Niche Management	o.m. Comfort Class houderij (1)	proof of principle Comfort Class stal; welzijn novelties van boeren	houderij (ondernemerschap): governance (dierenwelzijn)
Veerkrachtige pluimveeveleessproductie	Interactieve ontwerpen	Is beoogd resultaat project	mogelijk secundair product project	sectorperspectief: ondernemerschap
Koe en ondernemer in balans	Interactive Strategic Planning	High Quality en Community Farming (2)	melkveehouders in NL, D en DK	houderij (ondernemerschap)
Slimme experimenten in de melkveehouderij	Strategic Niche Management	visies worden geformuleerd rond geclusterde novelties	1. verwaardiging natuurlijkheid 2. lage kosten 3. vormen van grondbezit	houderij (Ondernemerschap); beheer landelijk gebied
Monitoren diergezondheid	Interactive Technology Assessment	is beoogd resultaat	is beoogd resultaat	Ketens (transparantie; evt. ketens met meerwaarde)

(1) De Greef et al. 2002.; Projectgroep (2003)

(2) Smit (2002)

Een opvallende afwezigheid in dit overzicht is het project **Verwaardiging van de dierenwelzijnindex**.

Dit zwaluwstaartproject met p434 wordt "lineair" uitgevoerd. Hiermee wordt bedoeld dat de ontwikkeling van de welzijnsindex gebeurt op basis van ethologische kennis, onderzoek naar mogelijkheden van implementatie binnen de gegeven context gebeurt door analyse van de huidige situatie. Verwerven van nieuwe gedeelde inzichten door interactieprocessen is in dit project minder aan de orde.

9. Tot slot

Het programma kent een duidelijke filosofie over hoe door onderzoek bij te dragen aan systeeminnovatie en transitie. De aard en rol van het onderzoek wijken hierdoor nogal af van wat voorheen min of meer vanzelfsprekend onder onderzoek werd begrepen. Opvallend in het programma is het gebruik (als inspiratiebron) van theorieën en werkwijzen uit de maatschappijwetenschappen. De onderzoeker heeft in de projecten daarmee ook de rol van intermediair tussen verschillende actoren en is meer procesgericht. De uitkomst van de projecten is omgeven met onzekerheid omdat allerlei maatschappelijke ontwikkelingen het proces beïnvloeden en daarmee het projectresultaat. De planning in de projecten verschuift van productplanning naar procesplanning. Deze tot dusverre minder gewone elementen in het onderzoek vraagt dat bij het programma betrokken actoren begrip over de aard van het onderzoek en ook de daarbij passende beoordelingscriteria. De doelstelling van deze reflectie is om bij te dragen aan de discussie over aard van het onderzoek en de rol van het programma Maatschappelijk Geaccepteerde Veehouderij (p414.1) in een transitie naar en duurzame veehouderij

10. Referenties

- Beck, U. 1992. Risk society: towards a new modernity. London: Sage
- Beck, U, A.,. Giddons, S. Lash 1994. Reflexive modernization. Polity Press: Cambridge
- DTO-KOV. www.dto-kov.nl/dto-aanpak/index-procesk.htm
- Grin, J. 2004. De politiek van omwenteling met beleid. Inaugurele rede Fac. Maatschappij en gedragswetenschappen. Universiteit van Amsterdam.
- Grin, J., H. van de Graaf, R. Hoppe, 1997 .Interactive technology assessment. Den Haag: Rathenau.
- Grin, J, Bos, B, Felix, F, Spoelstra, S. (2004). Practices for reflexive design: lessons from a Dutch programme on sustainable agriculture. Int. J. Foresight and Innovation Policy.1/2:126-149
- Gibbons, M. 1999. Science's new social contract with society. Nature, 402(supp) C81-C84.
- Gibbons, M. C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, P. Scott, M. Trow, 1994. The new production of knowledge. Sage: London
- Goddijn, S., G.B.C. Backus 2004. Duurzame veehouderij over de grens. Thema's en initiatieven in de veehouderij in Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk. Rapport LEI. nr 6.04.19: Den Haag.
- Hartog, L. den, G. Backus, I. Enting, T. Hermans, C. de Vries. 2003. Bewegingsruimte voor ondernemers . Toen belemmeringen in de wet- en regelgeving. Rapport Wageningen UR.
- Greef, K.H. de, W.G.P. Schouten, C.M. Groenestein, R.G. ten Hoope and M. de Jong. (2002). Husbandry systems from the animal's point of view: Pigs. In: Book of Abstracts of the 54th annual meeting of the European Association for Animal Production. Y. van der Honing (ed), EAAP/Wageningen Academic Publishers, 566pp.
- Gross, M. Hoffman-Riem, W. Krohn 2003. Real world experiments: robustness and dynamics of ecological design projects in a knowledge society. Social Welt 54(3):241-258
- Hoogma, R., R. Kemp, J. Schot, B. Truffer. 2002. Experimenting for sustainable transport. The approach of Strategic Niche Management. London: Spon Press.
- Leeuwis, C. 1999. Integral design: innovation in agriculture and resource management. 123-143. Mansholt Institute: Wageningen
- Leeuwis, C. 2003. Van strijdtoneelen en luchtkastelen. Inaugurele rede. Wageningen.
- Loeber, A. 2003 a. Inbreken in het gangbare. Rapport NIDO: Leeuwarden
- Loeber, A. 2003 b. Practical wisdom in the risk society. methods of interpretive analysis on questions of sustainable development. Proefschrift Universiteit van Amsterdam
- Meegeren, P. van; C. Leeuwis 1998. Naar een methodiek voor interactief ontwerpen. Sociale interventie 7, 82-90
- LNV 2003a. Vitaal en samen. LNV-beleidsprogramma 2004-2007. Rapport min LNV: Den Haag
- LNV 2003b Brf 19 dec 2003 naar Tweede kamer. Kabinetsstandpunt inzake toekomst intensieve veehouderij in Nederland.

- Marrewijk, L. van. 2003. Debat Toekomst intensieve veehouderij. Rapport min LNV: Den Haag
- Projectgroep Diergericht ontwerpen. 2003. Welzijn in de toekomst. Varkenswensen voor varkensstallen. Wageningen UR: Lelystad.
- Rotmans, J. 2003. Transitie management. Sleutel voor duurzame ontwikkeling. Van Gorcum: Assen.
- Roep, D. J.D. van der Ploeg, J.S.C. Wiskerke. 2003. Managing technical-institutional design processes: some strategic lessons from environmental cooperatives. Neth. J. Agric. Sci. 51,197-214.
- Smit, C.T., 2002. High quality and community farming. Building stones for future farming. Rapport LEI: 63444
- Weaver, P., L. Jansen, G. van Grootveld, E. van Spiegel, P. Vergragt. 2000. Sustainable technology development. Greenleaf Publishing: Sheffield.
- Wijffels (commissie) 2001. Toekomst voor de veehouderij. Agenda voor een herontwerp van de sector. Rapport LNV.

